

Miroslav Bárta
Martin Kovář
Otakar Foltýn (eds.)

Bezpečnost,
rizika a stav
dnešní
civilizace

**Miroslav Bárta
Martin Kovář
Otakar Foltýn /eds./**

**Povaha změny
Bezpečnost,
rizika a stav
dnešní
civilizace**

Tato kniha vychází s podporou
pana Ludvíka Hegrlíka

Typografie Tomáš Nedoma
Fotografie na obálce Sandro Vannini, Laboratoriorosso
Odpovědná redaktorka Adéla Tošovská
E-knihu vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
v Praze roku 2015 jako svou 1395. publikaci
Vydání v elektronickém formátu první
(podle prvního vydání v tištěné podobě)
Doporučená cena E-knihy 298 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

Editors © Miroslav Bárta, Martin Kovář, Otakar Foltýn
Copyright © Jiří Baloun, Miroslav Bárta, Václav Cílek,
Dana Drábová, Veronika Dulíková, Roman Fiala,
Otakar Foltýn, Petr Gazdík, Václav Chvála, Martin Kovář,
Luboš Kropáček, Radek Mařík, Jiří Padevět, Petr Pernica,
Petr Pokorný, Petr Robejšek, Karel Řehka, František Šulc,
Ludmila Trapková, Matyáš Zrno
Cover photo © Sandro Vannini, Laboratoriorosso

ISBN 978-80-7429-656-7

Tištěnou knihu si můžete zakoupit na www.ivysehrad.cz

považky změny

**Miroslav Bárta
Martin Kovář
Otakar Foltýn /eds./**

**Bezpečnost,
rizika a stav
dnešní
civilizace**

Vyšehrad

Obsah

8	Předmluva
12	Miroslav Bárta, Otakar Foltýn a Martin Kovář Povaha změny a svět kolem nás
18	Miroslav Bárta Makrohistorie a přerušované rovnováhy. O dynamice dějin
38	Martin Kovář Jak přežít „kolaps“ aneb „Poučení z krizového vývoje“ dějin Velké Británie v první polovině dvacátého století
54	Václav Cílek Políbit Zemi a pozdravit Slunce. Hybridní svět rizik a nadějí
72	Petr Pokorný Globalizace sucha
86	Dana Drábová Energetika se mění pomaleji než okolní svět
98	Radek Mařík, Veronika Dulíková Matematické vyjádření komplexity společnosti
130	Luboš Kropáček Kolapsy a kontinuita ve světě islámu
150	Roman Fiala Je právo hradbou naděje, nebo bažinou zklamání?
154	Otakar Foltýn Proč lidé vlastně válčí
180	František Šulc Demilitarizace České republiky a cesta k nápravě
194	Jiří Baloun Bezpečnost budoucnosti. Vývoj aktuálních hrozeb z pohledu armády
206	Karel Řehka Válka, jak ji (ne)známe. Nekonvenční vedení války: kde začíná, kdy si ho všimneme a jak se můžeme bránit?
230	Matyáš Zrno Co nás může naučit zkušenost z obléhání Sarajeva
244	Jiří Padevět Státy násilné a státy přihlížející
256	Petr Gazdík Krise (a) politické elity
270	Petr Robejšek Krise ekonomické a politické konkurenceschopnosti západního modelu. Demokracie pod tlakem ekonomiky
276	Ludmila Trapková, Vladislav Chvála Organismus rodiny v ohrožení
296	Petr Pernica Krise jako katalyzátor nevědění a úpadku vzdělanosti. Kritická reflexe problému v dílech předních světových teoretiků současnosti

Předmluva

„Chudinka Anglie! Vedla si svůj svobodný, bezstarostný život ze dne na den uprostřed nekonečného dobrosrdečného tlachání v parlamentu, a přitom se, celá udivená, ubírala z kopce po stezce, která vedla ke všemu, čemu se chtěla vyhnout! Úvodníky nejvlivnějších listů ji až na pár čestných výjimek bez ustání ujišťovaly, že se nemá čeho obávat, a ona se chovala, jako by celý svět žil stejně bezstarostně, neznal vypočítavost a myslel to stejně dobře jako ona.“

Takto charakterizoval náladu a názory britské společnosti v předvečer zásadní změny života – druhé světové války – Winston Churchill. Všichni tušili, že se blíží zlom, něco, co promění osudy všech lidí bez výjimky. Většina to však nechtěla vidět: ještě chvíli se udržme v iluzi, že všechno může zůstat při starém, pak třeba žádná změna nebude muset přijít..., to bylo nevyřčené, leč mocné přání doby.

Přitom právě proto, že zejména ti, kdo měli bdít nad bezpečností svých zemí, nechtěli pravdivě vidět to, co přichází – onu pravou povahu změny – byla to změna tragická a veskrze násilná. Pokud by společenské elity západního světa dokázaly včas pochopit podstatu nadcházející změny podobně jako Winston Churchill, byla by možná také násilná, ale s nejvyšší pravděpodobností daleko méně. Někáká změna by přišla, ale neměla by bezmála apokalyptický charakter. Odpovědní státníci by však museli zasáhnout rázně a včas. Bezpečnostní strategové a generálové se už dávno shodli na tom, že právě váhavost Spojenců a jejich neochota k jakémukoli ráznějšímu kroku zásadně ovlivnila rozsah konfliktu: to, co by bylo v roce 1936 víceméně jen nepříjemnou policejní akcí, v roce 1937 regionální bitvou a ještě v roce 1938 lokální válkou, začalo v roce 1939 a skončilo o šest let později jako druhá světová válka, při které přišlo o život padesát milionů lidí. A za všechny ty mrtvé jsou bezesporu spoluodpovědní jak váhaví politici, tak i slepé intelektuální elity. Ano, právě elity, které se cítily povolány k vedení společnosti, ať přímému, politickému, či nepřímému, intelektuálnímu, nebyly dostatečně předvídavé – čest některým výjimkám. Lidstvo se ještě ani nestačilo vzpamatovat z první světové války a jeho intelektuální a političtí vůdcové už slepli. Lidé tušili, že se opět začíná hrát o jejich budoucí bezpečnost, ale ti, kteří o ni měli dbát, opět zklamali.

Nepřipomíná vám to něco i dnes? Jak upozorňuje jeden z učených autorů této knihy, především politické elity se uchylují ke správným řešením až v momentě, kdy už žádná jiná možnost nezbývá. Je to jen tím, že se nedostává skutečných státníků, jako byl zmiňovaný Winston Churchill? Nevýrazný výkon dnešních politiků zároveň posiluje přesvědčení nemalé části veřejnosti, že pořádek může nastolit jen vláda pevné ruky. Co to může jednou znamenat, zřejmě není zapotřebí rozvádět, historie jako učitelka života by nám měla pomoci zbavit se iluzí.

O to více by bylo dnes zahanbující až trestuhodné mlčet. Je nutné postupně naleptávat narkotizační závoj infotainmentu, jemuž je majorita nepřetržitě vystavena. Opět se totiž nehraje o nic menšího než o naši budoucí bezpečnost. Opět většina, ponořená do svých každodenních všedních starostí, nechce vnímat realitu takovou, jaká je. Mnohem lépe se přece poslouchají donekonečna opakované lži o nutnosti neustálého růstu. Kdo by chtěl slyšet racionální pravdu o tom, že v ne příliš vzdálené budoucnosti by byl zázrak, kdybychom si uchovali alespoň tu úroveň, na niž jsme zvyklí dnes. Ale zázraky se dějí jen velmi málo, proto racionální analýzy vypovídají o tom, že naše úroveň se výrazně sníží. Ale umíte si představit politika, který předstoupí před své voliče a řekne jim popravdě, že jejich děti se možná nebudou mít tak dobře jako jejich rodiče?

Ale nevymlouvejme se stále jen na elity. Nebylo to tak ani za dob Churchillových ani současných, že by nějaký předvídavý a vidoucí lid byl srážen na kolena zláštnými politiky. Ne, politikové manévrují co nejdále od zdravého rozumu právě proto, aby politiky zůstali i nadále... protože se jejich manévrování (až příliš mnoha) lidem líbí. A že nám přitom házejí přes hlavu Májin závoj? Někteří by ho nesundali ani za nic. Je přece tak příjemné žít v Matrixu.

Jak řekl jiný velký Brit, George Orwell: „Vrcholem veškerého kacířství je zdravý rozum.“ A právě zdravého rozumu se každý den vzdáváme stejně ochotně a nadšeně jako svobody. Proč? Svoboda i zdravý rozum jsou komodity, které jsou pracné. Vyžadují ze své podstaty naši aktivitu, vůli a energii poctivě myslet, vyžadují zodpovědnost. A to, co nabízí, v očích mnohých není adekvátní odměna. Vyměnit pohodlnost za práci, sladké mámení pečovatelského státu za schopnost vidět věci reálně, syrově, pravdivě. Možnost svalovat své neúspěchy tu na vládu, stát či Systém je těžké vyměnit za starou křesťanskou větu „člověče přičiň se, a Pán Ti požehná“.

A tak jsme se stali mistry v odstraňování důsledků... Ve zdravotnictví, v ekonomice, energetice, zemědělství, ekologii. Hasíme další a další požáry, aniž bychom zneškodnili pyromana. Protože hasit je statečné a líbivé, zatímco ukázat prstem na pyromana anebo ho snad, bůh chraň, přemoci, je násilné, ošklivé, xenofobní a lidská práva potlačující. Zrušili jsme vztah „příčina – následek“ a zaměnili ho za jiný: „následek – odstranění následků“. A dosud nám to vycházelo... Dosud.

Bezpečnost budoucnosti je odvozena od spojení „zabezpečit budoucnost“, dnes se ale zdá, že pro nás, příslušníky západní civilizace, bude tato niterná potřeba čím dál obtížněji naplnitelná. Stále více lidí totiž opět cítí, že přichází změna, a rádi by poznali její pravou povahu. A opět jsou často okřikováni, aby „nestrašili“, aby „neviděli všechno tak černě“. Jsou nálepkováni hanlivými výrazy, označováni v lepším případě za ustrašence, v horším za všemožné druhy extremistů. Opět vítězí líbivé ideologické pojmy nad rozumem.

Ale všichni lidé, kteří dnes reálně patří k elitě společnosti, nejsou slepí. Naštěstí. Někteří navzdory většině politiků a intelektuálních aktivistů přemýšlejí, analyzují a varují. Budme jim vděční. Snad jejich slova najdou uznání tam, kde se z nich mohou zrodit činy, jež přispějí k naší budoucí bezpečnosti. Činy, díky kterým může být povaha nadcházejících zásadních změn méně násilná, méně apokalyptická, než kdyby jich nebylo. Věřme tomu, jakkoli je obtížné věřit za situace, kdy většina odpovědných splňuje doslova a do písmene další charakteristiku již citovaného Winstona Churchilla, ve které popsal smýšlení většiny britských politiků – smýšlení, které mělo tak tragické následky: „Záliba v příjemně znějících banalitách, odmítání pohlédnout do tváře nepříjemným skutečností, touha po popularitě a volebním úspěchu bez ohledu na životně důležité zájmy státu, nefalšovaná láska k míru a politováníhodná víra, že láska může být jeho jediným základem, na první pohled patrný nedostatek duševní ráznosti (...), silný až násilný pacifismus, naprosté podléhání pocitům, nemajícím nic společného se skutečností.“

Takto pojmenoval Winston Churchill atmosféru ve společnosti v předvečer druhé světové války. Čeho je asi dnešní večer předvečerem?

Ladislav Henek, Martina Kociánová a Tomáš Tureček

**Miroslav Bárta,
Otakar Foltýn
a Martin Kovář**

Povaha změny a svět kolem nás

Čím dál více lidí přemýšlí o tom, že je možná „něco špatně“. U části populace jde o v historii nijak neobvyklé strašení „horšími zítřky“. Jiní a někdy i titíž jedinci hledají – nikoli překvapivě – útěchu v konspiračních teoriích, protože se bojí si přiznat, že globální procesy dlouhodobě není schopen řídit nikdo, dokonce ani blíže neurčené tajné služby, nadnárodní koncerny, OSN či USA. V případě lidí, kteří jsou ochotni se aktuálním problémům dneška věnovat hlouběji, však nejde o žádné strašení. Stupeň poznání, jehož člověk dosáhl, umožňuje rozpoznat, vysvětlit a pochopit i velmi dlouhé vývojové trendy, jejichž součástí je i to, co je populárně a částečně zbytečně negativně nazýváno „kolaps“. Ač člověk některé procesy skutečně neřídí, neznamená to, že není schopen omezovat jejich následky. K tomu ale musí být ochoten a schopen takové procesy studovat a případně přijmout výsledky, jež nejsou příjemné. Přijímání pouze toho, co je momentálně nebo krátkodobě výhodné, a odmítání přípravy na rizika by se nám mohlo vymstít.

Knížka, kterou držíte v rukou, je výsledkem souběhu dvou procesů. Za prvé našeho mnoholetého snažení o změnu ontologie světa; za druhé přímo vychází ze dvou nedávných konferencí. Obě linie si zaslouží bližší vysvětlení.

Na začátku našeho specifického vnímání dlouhých historických trendů stojí pro někoho možná překvapivě expedice Českého egyptologického ústavu, na nichž se již dlouhé roky potkávají zástupci nejen společenskovědních, ale i přírodovědných a technických oborů. Vzestupy, pády a regenerace byly totiž něčím, čeho jsou egyptské dějiny tak říkajíc plné, a při práci v Egyptě se s nimi setkáváme na každém kroku. V rámci diskusí nad jednotlivými dílčími projekty v terénu se většina účastníků přirozeně ptala po smyslu dějin a kladla si otázky, které přesahovaly hranice jednoho malého oboru.

Druhým podnětem byla konference, kterou jsme uspořádali v hlavní budově Akademie věd na Národní třídě v Praze v době, kdy vše ještě vypadalo růžově. Tehdy jsme, Petr Pokorný, Martin Tomášek a Miroslav Bárta, propadli na chvíli optimismu, v jehož důsledku se zrodilo univerzální téma zkoumání kolapsu v různých vědních oborech. Konference trvala jeden den a v jedné místnosti se při té příležitosti sešli geolog, filozof, archeolog, matematik, fyzik,

přírodovědec a další. Všichni jsme mluvili na jedno téma: co je to „kolaps“, jak se projevuje a co znamená. Nutno přiznat, že před samým zahájením konference jsme propadli skepsi – obávali jsme se totiž, že se tato různorodá skupina nebude moci na ničem sjednotit. Oproti všem předpokladům se ale ukázalo, že to možné je. Koncept „kolapsu“, jeho vlastnosti a důsledky byly v pojetí všech přednášejících hodně podobné. Právě tehdy se zrodila myšlenka think-tanku „Komplexní společnosti“, u jehož zrodu stáli kromě Petra Pokorného také Václav Cílek a Miroslav Bárta (<http://www.komplexni-spolecnosti.cz>).

Poté následovalo osudové setkání s Martinem Kovářem a řada publikací, které by měly vyvrcholit na přelomu let 2015 a 2016 závěrečným dílem neformální trilogie věnované vzestupům a pádům civilizací, povaze dějin světa a roli jednotlivce v dějinách (Bárta, Kovář a kol. 2011, 2013 a 2016). Na toto téma volně navázal rovněž Václav Cílek (Cílek 2012 a 2014) a další autoři.

Jako prozatím poslední se k naší skupině přidal příslušník Generálního štábu Armády ČR Otakar Foltýn, který po přečtení *Kolapsu a regenerace* nabyl přesvědčení, že právě výsledky multidisciplinárního přístupu mohou být při zkoumání dlouhodobých trendů skupinou vědců kolem profesorů Bárty a Kováře důležitým předpokladem pro efektivitu plánovacího procesu silových rezortů. Již z prvních schůzek bylo zřejmé, že předpoklad byl správný. Následná kladná reakce velení armády umožnila přinejmenším v českém prostředí unikátní spojení akademických a vojenských intelektuálů, které začalo velmi úspěšnou konferencí pro prakticky celý velitelský sbor české armády.

V tomto bodě se dostáváme k tomu, proč se domníváme, že se dnešní svět do značné míry nachází ve stadiu ontologického vakua. Obklopuje nás tolik závažných problémů (a kvaziprotlémů), že se nám prakticky nedostává času se v nich orientovat, natož těm nejvážnějším z nich správně porozumět. Jejich většina má společenskovední charakter, značnou roli nicméně při jejich studiu hrají i přírodní vědy; zástupci technických věd se zatím do diskuse příliš nehrnou, není však pochyb o tom, že se to může brzy změnit. Pouze trojúhelník společenských, přírodních a technických věd ve spolupráci s politiky (nutně ale pouze s těmi, kteří nepostrádají nadhled a vizi) může zajistit, že naše budoucnost bude něčím, na co bychom se mohli těšit.

Druhým významným zdrojem pro tuto knihu byly dvě konference, které proběhly v září 2014 na Generálním štábu armády ČR a v únoru 2015 v Poslanecké sněmovně Parlamentu ČR. V jejich rámci zazněla řada příspěvků, které jsou zastoupeny i v této knížce a jejichž význam – bohužel – spíše stoupá, než klesá. Zejména v průběhu první konference, která měla charakter uzavřeného jednání, jsme vyslovovali věci, jež jsme si možná ani neuměli skutečně představit, že nastanou. Dnes se dějí běžně.

Někdy události běží tak překotným tempem, že jsme schopni sílu a intenzitu změn vnímat v řádu hodin a dní. Tato knížka je pokusem o uchopení a pochopení alespoň několika vybraných procesů, které mají, případně mohou mít, vliv na naše životy a na naši společnost. Tyto trendy mají vesměs dlouhodobou

povahu. Autoři jednotlivých příspěvků, které čtenář nalezne v této knížce, se snaží maximálně objektivně zamýšlet nad vybranými tématy (jejichž počet není určité vyčerpávající). Mezi nimi vynikají otázky spojené s vývojem společností a jejich vnitřními krizemi, způsobenými ztrátou legitimacy elit, přebujelou administrativou a dlouhodobě neudržitelným sociálním systémem, rozpadem rodinných hodnot či přílišnou složitostí systému jako takového. Jsou zde zastoupeny i příspěvky z energetiky, přírodních zdrojů nebo změny klimatu. Další část knížky tvoří studie související s vojenstvím a bezpečností a nabývající, možná překvapivě, po desítkách let klidu, na aktuálnosti. Odmítání důležitosti bezpečnostních aspektů, zejména ve vojenské oblasti, má do jisté míry svoji logiku, spočívající (v historii nikoli poprvé) v představě, že „teď už přece bude stále mír“. Jakkoli jsme si vědomi toho, že přibráním vojenských aspektů si v českém akademickém prostředí příliš přátel neuděláme, nemůžeme tento rozměr pominout. Jeho pochopení je totiž jedním ze základních předpokladů pro to, abychom o vojenství mohli diskutovat jen teoreticky a nemuseli si své teorie ověřit v praxi. Jako editoři doufáme, že většina myšlenek zaznamenaných v příspěvcích jednotlivých autorů bude aktuální i v době publikování této práce.

Některá zamyšlení jsou nutně spíše smutná. Blýská se však i na lepší časy. Jistá naděje nyní spočívá přinejmenším v tom, že problematiku krizí a jejich povahu postupně vzali na vědomí a pochopili ji nejen zástupci společenskovedních oborů, ale i uvědomělejší lidé zabývající se jinými sférami lidské činnosti, a to jak ve vědě, tak v politice. Velmi si vážíme rovněž toho, že prostor pro mezioborové analýzy a dialog vytvořil v rámci jím ustaveného Poradního sboru pro aktuální problémy dneška (na počátku roku 2015) rektor Univerzity Karlovy v Praze profesor Tomáš Zima.

Cesta k výše uvedeným dopadům byla poměrně dlouhá. Článek Miroslava Bártý s názvem „Kolaps v nás“ vyšel v týdeníku EURO již v roce 2010.¹ Až na několik výjimek trvalo pět let, než se tato problematika začala diskutovat na nejvyšších úrovních. Konečně v červnu 2015 proběhlo setkání zástupců vlády, Akademie věd a univerzit, z něhož vzešlo tiskové prohlášení, které nejen reflektuje naši práci nad těmito tématy za poslední roky, ale oživuje i filozofii článku z roku 2010:

Humanitní a společenské vědy jsou klíčové pro řešení aktuálních celospolečenských problémů. Kvalifikované analýzy a vědecké výstupy pomohou lépe se připravit například na dopady současného demografického vývoje, migrace nebo změn klimatu. Na dnešní diskusi [míní se schůzka 11. června 2015] v Historickém ústavu Akademie věd ČR se na tom shodli místopředseda vlády pro vědu, výzkum a inovace Pavel Bělobrádek, předseda Akademie věd ČR Jiří Drahoš a další zástupci akademické obce. Vytyčením hlavních problémů a zacílením kapacit a financí pro řešení těchto problémů se bude zabývat Rada vlády pro konkurenceschopnost a hospodářský růst (RVKHR), již vicepremiér Bělobrádek předsedá.

1/ <http://euro.e15.cz/kolapsy-v-nas-830377>; EURO 36/2010

„V horizontu 20 let pravděpodobně budeme čelit výzvám, na které nejsme zatím připraveni,“ upozornil místopředseda vlády. Jedná se například o stárnutí západní populace, novodobé stěhování národů, nedostatek vody v mnoha oblastech světa, závislost společnosti na energetických zdrojích a připravenost na případný blackout. „Jsou to výzvy, které nemůže vyřešit žádný izolovaný chemik, fyzik nebo inženýr, jsou to výzvy celospolečenské a je naprosto logické, že k řešení těchto výzev by klíčovou měrou mohly a měly přispět právě humanitní a sociální obory,“ myslí si také předseda Akademie věd Jiří Drahoš. „Složitě problémy si žádají komplexní řešení, na kterém se musejí podílet vědci napříč obory včetně společenskovědních,“ dodal vicepremiér.²

Knížka, kterou držíte v rukou, má jediný cíl. Předložit čtenářům a zájemcům o to, co se v současném světě děje, pokud možno nezkráslený obraz procesů a trendů, které přicházejí jako dědictví minulosti, ale které budou zejména určovat to, jaká bude naše budoucnost. Mantinely budoucnosti pak budou vymezeny našimi současnými rozhodnutími. S historicky bezprecedentně největšími prostředky a dosavadní nejvyšší úrovní znalostí v současnosti kontrastuje alarmující nepřípravenost na krizi (srovnej např. Kohout 2011, Michl 2014, Wolf 2014). Je otázkou, zda už dávno nenastal čas to změnit.

2/ <http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/pri-uradu-vlady/pavel-belobradek/aktualne/vicepremier-belobradek-humanitni-vedy-pomohou-resit-celospolecenske-problemy-131524/>.

Literatura

- Bárta, M.; Pokorný, P. (eds.), 2008 *Něco překrásného se končí. Kolapsy v přírodě a společnosti*. Praha: Dokořán.
- Bárta, M.; Kovář, M. (eds.), 2011 *Kolaps a regenerace. Cesty civilizací a kultur. Minulost, současnost a budoucnost komplexních společností*. Praha: Academia.
- Bárta, M.; Kovář, M. (eds.), 2013 *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*. Praha: Academia.
- Bárta, M.; Kovář, M. (eds.), [v tisku] *Člověk a dějiny. K roli osobnosti v dějinách*. Praha: Academia.
- Cílek, V. (ed.), 2012 *Tři svíce za budoucnost. Návodů a nápadů jak přežít konec světa*. Praha: Novela Bohemica.
- Cílek, V. (ed.), 2014 *Něco se muselo stát. Nová kniha proměn*. Praha: Novela Bohemica.
- Kohout, P., 2011 *Finance po krizi. Evropa na cestě do neznáma*. Praha: Grada.
- Michl, A., 2014 *MICHLiQ. Inteligentní průvodce ekonomikou*. Praha: R Media.
- Wolf, M., 2014 *The shifts and the shocks. What we've learned – and have still to learn – from the financial crisis*. London: Penguin Books.

Miroslav Bárta

Makrohistorie a přerušované rovnováhy. O dynamice dějin¹

^{1/} Tato studie byla připravena v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 14: Archeologie mimoevropských oblastí. Podprojekt: Výzkum civilizace starověkého Egypta. Kulturní a politické adaptace severoafrického civilizačního okruhu v průběhu starověku (5. tis. př. Kr. – 1. tis. po Kr.).

Tento příspěvek vyrůstá z úvah, které jsem měl možnost prezentovat v poslední době na dvou významných setkáních. Dne 24. 9. 2014 na uzavřeném semináři pro Generální štáb armády ČR a 17. 2. 2015 v Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky. Jeho základem jsou myšlenky týkající se toho, jakým způsobem může docházet ke změně či změnám ve vývoji společnosti, a to v dlouhodobé perspektivě, čili z pohledu makrohistorie (viz také Úvod). Obvykle se totiž předpokládá, že společnosti či civilizace se vyvíjejí lineárně v rámci postupných evolučních změn. Tento názor je však dnes již možno považovat v případě společenskovědního bádání za překonaný (viz i např. příspěvek M. Kováře). Stejně tak se budu zabývat úlohou změny klimatu (viz příspěvek P. Pokorného) a dynamikou vnitřních faktorů, které nejprve vedou k vzestupu a nakonec k úpadku systému (tzv. kolapsu; ten ale neznamená nic jiného než dočasnou ztrátu komplexity systému, která ovšem nastává rychle a je značná) a jeho následné rekonfiguraci (ke kolapsům obecně Bárta 2011).

Colin Renfrew a dávná civilizace uprostřed moře

Píše se rok 1972. V americkém Washingtonu DC bude v noci přepadena centrála demokratické strany v komplexu Watergate lidmi najatými administrativou republikánského prezidenta Richarda Nixona, což nakonec povede k jeho pádu. V Mnichově bude svět sledovat v přímém přenosu zajetí a tragické zabítí celkem jedenácti izraelských sportovců během olympijských her členy palestinské teroristické organizace Černé září. Tým československých hokejistů získá na mistrovství světa v hokeji v Praze zlato. Konečně britský prehistorik jménem Colin Renfrew v tomto roce vydá svou doktorskou práci, která se věnuje vzniku a historii kykladské civilizace a jejímu vlivu na pozdější minojskou, mykénskou a řeckou civilizaci.

Kykladská civilizace rozprostřená na několika Kykladských ostrovech v Egejském moři vznikla kol. 3200 př. Kr. a zanikla na přelomu 3. a 2. tis. př. Kr. Trvala tedy déle, než je čas dělící náš moderní svět počátku 21. století od zániku Velké Moravy. Nelze se proto divit, že v průběhu jejího vývoje lze vysledovat několik významných období, která se vzájemně odlišují. A právě mechanismu přechodu jednoho období v druhé se ve svém doktorátu mj. věnoval Colin Renfrew.

Celkem bylo identifikováno devět stupňů této civilizace. Pojmenovány byly jako Rané kykladské, Střední kykladské a Pozdně kykladské fáze, z nichž každá měla tři stupně. Jednalo se skutečně o rozvinutou civilizaci, která však neznala písmo.

Právě na její genezi a vývoji Renfrew demonstroval efekt, který nazval násobícím se efektem (*multiplier effect*). Renfrew ukazuje velmi jasně, že každá vyspělá kultura, společnost a tím spíše civilizace není jakýmsi homogenním kontinuem, ale že se skládá z vícero subsystémů, které mají svou specifickou charakteristiku a funkci. Hovoří tak o subsistenčním, technologickém, sociálním, symbolickém a obchodně-komunikačním subsystému. V případě subsistenčního subsystému jde o to, jaké role a funkce sehrávají zdroje obživy, jak jsou získávány, využívány apod. Technologický subsystém je ve znamení člověka a jeho jednání, které vede k výrobě artefaktů. Jeho základními stavebními kameny jsou aktivity člověka, suroviny a látky potřebné k výrobě artefaktů a artefakty samotné. Sociální systém sestává z variant chování, prostřednictvím kterých dochází k interakci člověka s člověkem. V závislosti na komplexitě/složitosti systému pak přirozeně roste i složitost těchto vztahů. Symbolický systém sestává zejména z aktivit majících vztah k jazyku, náboženství, umění, vědám a některým dalším a vyjadřujících stav poznání světa, názory o něm a postoje k němu. Konečně obchodně-komunikační systém zahrnuje obchodní strategie a vztahy a přemisťování zboží (ať už surovin, artefaktů nebo znalostí) (Renfrew 1972, 22–23).

Samozřejmě, že jednotlivé kategorie lze těžko jednoznačně oddělit. Obvykle jsou hranice mezi těmito subsystémy přechodné a jedna a táž aktivita může spadat do několika subsystémů zároveň. V případě složitějších civilizací, jako například staroegyptské, čínské a mnoha jiných, které ovládaly i písmo a byly o mnoho složitější, můžeme jako další subsystém identifikovat subsystém administrativní. Ten zhruba označuje způsob, jakým je společnost funkčně spravována. Nepochybně se jedná o další svébytnou a velmi významnou sféru lidské činnosti.

A nyní se již dostáváme k tomu, jakým způsobem probíhá vývoj společnosti, kultury či civilizace. Je očividné, že v jejich vývoji existují dlouhá období klidu (*equilibria*), kdy se jakoby vše opakuje – kalendářní rok, postup zemědělských prací, svátků; život jednoduše řečeno plyne. Jakákoliv malá jednotlivá změna je systémem vyvážena protireakcí, která má za úkol případný dopad této změny minimalizovat, zcela v duchu Le Châtelierova principu.²

Pak však nastanou velmi krátká období, ve kterých se systém jakoby velmi rychle promění, a výsledkem jsou významné změny ve většině subsystémů, které byly právě jmenovány. To je možné zejména proto, že jednotlivé subsystémy, které po dobu *equilibria* akumulovaly vnitřní potenciál ke změně, najednou začnou na sebe vzájemně působit tak, že vzájemně iniciují změny, které vedou k oné rázovité proměně systému jako takového. Přirozeně může být tento pohyb dvousměrný, buď dopředu, k vyšší komplexitě a sofistikovanosti systému, nebo naopak pohybem regresním, kdy dochází ke skokovému úpadku systému.

2/ https://en.wikipedia.org/wiki/Le_Châtelier's_principle

Svým způsobem tato teorie připomíná dnes již opomíjenou teorii formulovanou rovněž v roce 1972 dvěma harvardskými paleontology, Nielsem Eldridgem a Stevenem Jay Gouldem. Ti na základě fosilních záznamů trilobitů a plžů došli k závěru, že neexistuje gradualistický evoluční vývoj, a tvrdili, že evoluce se odehrává ve skocích. Typicky u bezobratlých druhů měl druhový cyklus trvat 5–10 milionů let, zatímco specializační změny probíhaly vždy zhruba v intervalu 5–50 000 let a to skokově, odtud také název teorie *punctuated equilibria*, přičemž i tento průběh je do značné míry omezen daným tělním plánem (Eldredge, Gould 1972). Jejich teorie dnes již v evoluční biologii není součástí aktuální debaty, zejména proto, že ignorovala symbiotické události (dědičný přenos části nebo i celého genomu) (Sapp 2015, 393–394).

Pro nás však je zajímavá ze dvou důvodů – byla publikována ve stejném roce, kdy vyšla práce Colina Renfrewa, a byla jí podobná v jednom zásadním bodě: postulovala skokový a ne gradualistický vývoj. To je snad její největší přínos k filozofii dynamiky dlouhodobých procesů – totiž, že Eldredge a Gould přišli s tezí proměnlivé rychlosti diachronního vývoje (vývoje v čase), který je „punktuován“ a sestává ze skokových událostí oddělených dlouhými obdobími klidu (Flegr 2015, 271–273). Přesto, že obsahově jsou evoluční biologie a archeologie vzájemně na hony vzdálené, je třeba ocenit, že formálně jak Renfrewova, tak Eldridgeova a Gouldova teorie mají společnou myšlenku proměnlivé dynamiky vývoje živých systémů. Možná pro někoho překvapivě může právě tato myšlenka být klíčem k pochopení procesů, které tisíce let ovládají vývojové trajektorie jednotlivých společností a civilizací.

Test Makrohistorie

Když jsme kdysi seděli s Martinem Kovářem ve ztichlé „oxfordské“ pracovně profesora Jaroslava Černého v Celetné ulici a klopotně rozvažovali o tom, jakým způsobem nahlédnout jednotlivé historické události z hlediska dlouhodobých trendů (*makrohistorie*), dospěli jsme nakonec k tomu, že nejlépe myšlenku *makrohistorie* vyzkoušíme mimo jiné tak, že přizveme nejlepší představitele jednotlivých oborů u nás v Česku k projektu mapy vývoje kultur a civilizací. Tak se zrodila kniha *Kolaps a regenerace*, do které přispěla třicítka renomovaných autorů, archeologů, historiků i přírodovědců (Bárta, Kovář 2011). Šlo svým způsobem o největší výstup mezioborové spolupráce v rámci společenských a přírodních věd. Mimo jiné se také ukázalo, že je reálné a legitimní uvažovat o dlouhodobých trendech a jejich charakteristikách. Při srovnání jednotlivých a vzájemně územně ani časově nesouvisejících společností, kultur a civilizací se ukázalo, že mají ve svém vývoji obvykle ne jeden, ale několik společných jmenovatelů.³

3/ Dnes jsem přesvědčen, že právě tato práce, mimo jiné, stála u zrodu nového ontologického pohledu na náš svět, který dnes rezonuje i přímo ve vládě ČR: <http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/pri-uradu-vlady/pavel-belobradek/aktualne/vicepremier-belobradek-humanitni-vedy-pomohou-resit-celospolecenske-problemy-131524/>.